

EEN BIJZONDERE AFBEELDING OP EEN GEVELSTEEN UIT VIANDEN

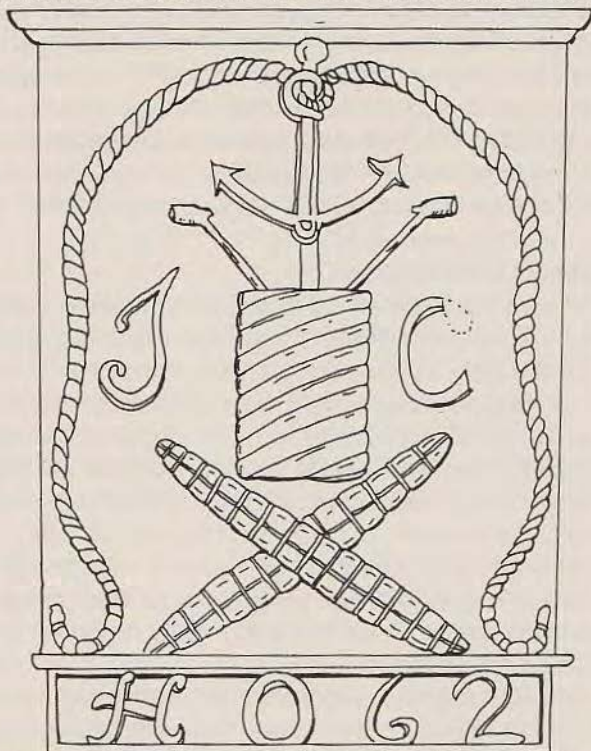
door Theo Bottelier

Inleiding:

Als ik met vakantie in het Groothertogdom Luxemburg ben, staat een bezoek aan "Het Kasteel Vianden" op de eerste plaats. Dit kasteel bevindt zich op een berg boven de stad Vianden en werd van de 11^e tot de 14^e eeuw op de fundamenten van een Romeins kasteel en een Karolingisch refugium gebouwd. Na 1820 verviel het Kasteel. Na de overname door de staat Luxemburg in 1977 werd het kasteel in zijn oude glorie hersteld en behoort tegenwoordig tot de belangrijkste monumenten van Europa.

Om het kasteel te bezoeken moet een sterk oplopende weg worden begaan, de hoofdstraat van Vianden. Om één van de huizen die langs deze weg staan handelt dit artikel.

In de gevel van nummer 94 zit vrij hoog een fraaie gevelsteen voorstellende: een anker, touw, tabak, tabakspijpen en enige letters en cijfers. Boven de voordeur bevindt zich de tekst: *Aurora Must Samiga* en het jaartal 1782. De gevelsteen echter dateert zeker uit de 17^e eeuw en is waarschijnlijk tijdens de nieuwbouw of restauratie van het huis in 1782 in de gevel gezet.

De gevelsteen uit Vianden. De steen is in werkelijkheid mooier dan deze afbeelding

Wat zijn gevelstenen?

In een in 1889 uitgegeven woordenboek wordt de volgende verklaring voor het woord gevelsteen gegeven: "De steen in den gevel waarin het merk van het huis staat". Een gevelsteen diende dus hoofdzakelijk om een huis te onderscheiden van de andere huizen; om het een eigen merk te geven (te vergelijken met de huidige huisnummering). Meestal gebeurde dit in de vorm van een stuk natuursteen met een in bas-reliëf uitgehouwen afbeelding. Nu eens bevatte de steen alleen een afbeelding, dan weer alleen een tekst en soms een combinatie van beide. De voorbijganger moest d.m.v. een gevelsteen duidelijk gemaakt worden bij welk huis hij zich bevond. Huisnummers bestonden nog niet, die werden pas in de Franse tijd aan het einde van de 18^e eeuw ingevoerd. Daarom hadden bijna alle huizen een naam. Deze naam werd vaak d.m.v. een tekst en/of een afbeelding op de steen aangebracht. Had het huis nog geen naam, dan werd meestal iets afgebeeld dat verband hield met herkomst, beroep of naam van de eigenaar van het pand.

Gevelstenen konden diverse vormen hebben: vierkant, rechthoekig, ovaal of cartouchevormig, al naar gelang de smaak van degene die de steen liet vervaardigen en de mode van die tijd. Op sommige stenen stond de voorstelling in een soort nis, onder een gewelfje. Dit verschijnsel is voortgekomen uit de losse beelden die vroeger in kerken of op straathoeken in nissen waren geplaatst. Behalve op gevelstenen konden huismerken ook op houten gevelborden en in allerlei ornamentiek worden aangegeven. De grens tussen gevelstenen en ornamentiek is vaak moeilijk aan te geven. Versieringen op poorten bijvoorbeeld vallen in de regel niet onder de gevelstenen, maar hebben soms wel dezelfde functie. Aan welke zijde van de grens het object dan thuishoort, zal vaak een subjectief oordeel van de onderzoeker of aanschouwer zijn.

De oorsprong van de gevelstenen.

Reeds vroeg in zijn bestaan heeft de mens door middel van tekens of symbolen zijn beroep en/of waardigheid trachten kenbaar te maken aan de voorbijganger. Zo zouden in de prehistorie stamhoofden aan hun woning een paardenhuid hebben bevestigd. Een duidelijker beeld geeft de Romeinse periode. De in 79 na Christus door vulkanische as bedolven en daardoor uitstekend geconserveerde steden Pompeï en Herculaneum zijn belangrijke bronnen voor onderzoek. In deze steden zijn tal van tekens en symbolen ontdekt, die verwezen naar het beroep of ambacht dat in een bepaald gebouw werd uitgeoefend. Een pikant voorbeeld is een in steen uitgehouwen phallus, die zich in het wegdek van één van de hoofdstraten van Pompeï bevindt. Stellig wees deze de weg naar een huis waar men zich tegen betaling kon vermaken.

De Romeinen, met hun relatief hoog ontwikkelde samenleving, hebben tijdens hun verblijf in de Nederlanden veel invloed gehad op de inheemse bevolking. Deze heeft dan ook diverse gebruiken van de Romeinen over-

genomen. Zo werd het ook hier gangbaar dat herbergiers een krans aan de gevel bevestigden. Deze gewoonte heeft zich over geheel Europa verspreid en heeft tot in de 19^e eeuw stand gehouden. Herbergen speelden in de Middeleeuwen een belangrijke rol in de geschiedenis van de geveltekens. Als een belangrijk persoon in een herberg overnachtte, probeerde de herbergier de naam van deze persoon aan de herberg te verbinden, om zo meer klandizie te trekken. Veel herbergen bevonden zich in de buurt van kastelen. Op deze kastelen werden veel heraldische symbolen en tekens gebruikt, op schilden, banieren en als versieringselementen aan het kasteel zelf. Het is niet uitgesloten dat de herbergen deze tekens overnamen. Ook de huidige naam voor herbergier, "kastelein", is ontleend aan het kasteel, want het middeleeuwse woord "kastelein" betekende toen kasteelheer of slotvoogd.

Verspreiding van de gevelsteen (1)

Hoewel er nog geen nauwgezet onderzoek naar de verspreiding van gevelstenen is gedaan lijkt het wel of zij het meest voorkomen in die steden die vroeger vanwege het handelsverkeer met elkaar in verbinding stonden. Dit zijn o.a. de steden gelegen langs de Noordzee en langs het IJsselmeer. Deze handelssteden hadden het meest geprofiteerd van de economische bloei in de Gouden Eeuw en zodoende was veel geld beschikbaar voor het bouwen van nieuwe, dure huizen, waarin gevelstenen geplaatst konden worden. Ook Maastricht was ruim van gevelstenen voorzien; er zijn er nog zo'n 300 aanwezig.(2) Na Amsterdam met ruim 600 gevelstenen neemt Maastricht de tweede plaats in. Ook in België zijn gevelstenen bekend, vooral in Vlaanderen, in de steden Brussel en Antwerpen. Het aantal is veel kleiner dan b.v. in Amsterdam of Maastricht.

Uit Engeland is vreemd genoeg (nog) geen gevelsteen bekend. Uithangborden werden daarentegen veel gebruikt.

Ook in andere landen werden wel pogingen ondernomen om d.m.v. uitgehouwen stukken natuursteen iets aan de voorbijganger mede te delen. Vaak ging het dan om gekroonde wapens van een land of van hooggeplaatste personen en is er geen sprake van het uitbeelden van een huisnaam zoals op de Nederlandse gevelstenen het geval is. Resumerend kan gesteld worden dat het gebruik van gevelstenen een typisch Nederlands fenomeen is, waarbij opgemerkt moet worden dat Vlaanderen vroeger cultureel gezien deel uitmaakte van de Nederlanden.

Toen ik voor het eerst de gevelsteen in Vlaanderen zag was ik juist bezig met het afronden van het boek over de gevelstenen in Haarlem. Hiervoor had ik vrijwel alle voorhanden zijnde literatuur over gevelstenen gelezen. Maar een gevelsteen met de afbeelding van tabakspijpen is een zeldzaamheid. Mogelijk sierde de gevelsteen eens het pand van een tabaks- en pijpenhandelaar, die gezien het anker en touw, zorgde voor export van deze producten over water. De betekenis van de letters en cijfers is onbekend.

immers op een gevelsteen kwam vrijwel altijd een volledige naam, tekst of jaartal voor, omdat deze gemakkelijk te lezen moest zijn voor die mensen die een bepaald adres zochten. Mogelijk staan de letters J C voor de initialen van de eigenaar de letters H O voor een plaatsnaam en 62 voor het jaartal 1662.

De steen is gepolichromeerd: de steen zelf, anker, touw en pijpen zijn in wit uitgevoerd. De letters en cijfers in blauw-groen en de tabak en mand in lichtbruin. Of dit de originele kleuren waren is niet bekend. De juiste afmetingen van de steen kunnen niet gegeven worden, gezien de hoge plaats in de bepleisterde gevel. Bij benadering zou dit 70 bij 90 cm kunnen zijn.

Conclusie

De 17^e eeuwse gevelsteen in Vianden is in 1782 of later in de gevel gezet. Gezien de voorstelling en de verspreiding van gevelstenen (zie boven vermeld) is het waarschijnlijk dat de steen afkomstig is uit de gevel van een huis of bedrijf van een tabaks- en pijpenhandelaar uit een van de kustgebieden van Nederland of België.(3)

Naschrift

Hierbij wil ik de lezer vragen om bij het bekijken van een stad op de gevelstenen te letten of er een afbeelding van tabakspijpen op voorkomt. Mocht een exemplaar worden aangetroffen dan houd ik mij zeer aanbevolen voor verdere informatie. Als laatste hoop ik dat mijn informatie over de gevelstenen bij de lezers van dit blad hun interesse heeft gewekt voor de vaak zeer fraaie en interessante kunstuitingen die gelukkig nog menig pand sieren.

Literatuur

- Botteller, T. en P. van Graafeiland. Gevelstenen van Haarlem, 1994, pag. 9-11

Noten

- (1) De teksten: Wat zijn gevelstenen? De oorsprong van de gevelstenen en verspreiding van de gevelstenen zijn ontleend aan het boek "Gevelstenen van Haarlem".
- (2) Vreemd genoeg zijn bijna alle gevelstenen uit Maastricht vervaardigd in de 18^e eeuw; stenen uit de 17^e eeuw zijn vrij zeldzaam. Dit in verhouding tot andere steden waar het merendeel vervaardigd is in de 17^e eeuw.
- (3) Veel stenen zijn in de loop van de jaren van hun oorspronkelijke plek verdwenen en hebben soms grote omzwervingen gemaakt alvorens ze op een geheel andere plaats of stad weer ingemetseld werden.

VRAAG AAN DE LEZER

Naar aanleiding van het artikel in PKN nr. 97 over de zwarte handel zouden er volgens een Antwerpse bron valse fiscale bandjes of banderollen in Nederland gedrukt zijn voor de uitvoer van België naar Nederland. Ik heb er helaas nog nooit één gezien. Is er iemand die hier iets van af weet? Ouderen onder ons hebben die tijd immers nog meegemaakt.

W. Vandenbulcke, Roggelaan 27, B-8500 Kortrijk (België) tel: 0032-56223599